

EKONOMICZNO-SPOŁECZNE ASPEKTY ROZWOJU OBSZARÓW WIEJSKICH

Beata Skubiak

Uniwersytet Szczeciński

Abstrakt. W ostatnich dziesięcioleciach, w wyniku rosnącej mobilności oraz intensyfikacji przepływu informacji, zmian w procesie produkcji oraz postępującej globalizacji rynków, doszło do zmiany relacji miasto-wieś. Stary podział miasto-wieś stracił na znaczeniu na rzecz nowego podziału: obszary metropolitalne i pozametropolitalne. Może to prowadzić, a w niektórych przypadkach objawy są już oczywiste, do rozpadu lub końca tradycyjnych stosunków miejsko-wiejskich. Dzieje się tak chociażby ze względu na obserwowany już proces „rozlewania się” miast z ich terytoriów na obszary wiejskie. Ryzyko zaniku więzi i relacji między miastem a wsią jest duże z powodu rosnących dysproporcji rozwojowych między tymi obszarami i zmniejszającej się spójności terytorialnej. Wymaga zatem wzmocnienia nowych i przemysłanych działań w ramach polityki regionalnej, ale takich, które nie będą „walczyły z wiatrakami”, tzn. będą uwzględniały zachodzące obiektywnie procesy. Stąd celem niniejszego artykułu jest próba scharakteryzowania zachodzących procesów w wymiarze ekonomicznym i społecznym na obszarach wiejskich oraz przedstawienie propozycji do dalszych działań w kontekście zrównoważonego i trwałego rozwoju.

Słowa kluczowe: obszary wiejskie, rozwój zrównoważony, czynniki rozwoju

WSTĘP

Kwestia relacji miasto-wieś od dawna pozostaje w centrum zainteresowań badań geograficznych i dyskusji na temat rozwoju regionalnego. Historycznie, między miastem i wsią zawsze istniały ścisłe stosunki współzależności, ponieważ przedstawiały specjalizacje, które wzajemnie się uzupełniały.

W całej Unii Europejskiej obszary wiejskie należą do najbardziej problemowych – mają struktury gospodarcze i społeczne, które same z siebie nie są w stanie podtrzymać długotrwałego, intensywnego rozwoju.

W ostatnich dziesięcioleciach, w wyniku rosnącej mobilności oraz intensyfikacji przepływu informacji, zmian w procesie produkcji oraz postępującej globalizacji rynków, doszło do zmiany relacji miasto-wieś. Stary podział miasto-wieś stracił na znaczeniu na rzecz nowego podziału: obszary metropolitalne i pozametropolitalne. Jednym z przykładów jest rosnące zróżnicowanie obszarów wiejskich: na te o zdywersyfikowanych funkcjach i dochodach mieszkańców oraz te o dużym udziale ludności zatrudnionej w niskotowarowym rolnictwie. Problemy rozwojowe terenów zlokalizowanych daleko od ośrodków miejskich, na których dominują małe gospodarstwa rolne produkujące na własne potrzeby, są inne niż na obszarach położonych w zasięgu oddziaływania dużych miast.

Celem niniejszego artykułu jest próba scharakteryzowania zachodzących procesów w wymiarze ekonomicznym i społecznym na obszarach wiejskich oraz przedstawienie propozycji do dalszych działań w kontekście zrównoważonego i trwałego rozwoju.

WSPÓŁCZESNE PROCESY ROZWOJOWE

Rozwój obszarów wiejskich jest podstawą rozwoju i zmian strukturalnych w rolnictwie i jego otoczeniu. Dokument „Polska 2030. Wyzwania rozwojowe” jako główne źródła zróżnicowania rozwoju w wymiarze terytorialnym wskazuje przede wszystkim: peryferyjne położenie, niższy poziom kapitału ludzkiego, ograniczony dostęp do infrastruktury transportowej, teleinformatycznej i usług publicznych oraz uzależnienie od jednego sektora zatrudnienia (monofunkcyjne miasta i wsie). Czynniki te, wzmocnione szczególnie przez procesy demograficzne i migracyjne, mogą powodować dalszy wzrost nierówności. Warto zwrócić także uwagę na wpływ rozwoju ośrodków miejskich na zróżnicowanie rozwoju. Słaba sieć miast (ośrodków regionalnych i subregionalnych) często determinuje szanse rozwojowe innych obszarów (małych miast i obszarów wiejskich) [Polska... 2009].

Dla rozwoju terytorialnego obszarów wiejskich istotnymi czynnikami są:

1. Potencjał demograficzny.

W porównaniu z 2003 rokiem, na obszarach wiejskich przybyło, do 2009 roku, 212 tys. mieszkańców, gęstość zaludnienia na obszarach wiejskich w 2009 roku wyniosła 51 os./km², natomiast wskaźnik ten dla obszarów miejskich oraz całego kraju wyniósł odpowiednio 1088 os./km² oraz 122 os./km². Na obszarach wiejskich w 2009 roku na 100 osób w wieku produkcyjnym przypadło 59 osób w wieku nieprodukcyjnym. W porównaniu z 2003 rokiem wskaźnik ten uległ poprawie (z 69 do 59), a tempo zmian było wyższe niż dla obszarów miejskich. Korzystniejszy stosunek liczby osób w wieku produkcyjnym do osób w wieku nieprodukcyjnym był wywołany znacznym spadkiem liczby ludności w wieku przedprodukcyjnym (17 lat i mniej) na rzecz osób w wieku produkcyjnym [Obszary wiejskie... 2011].

2. Jakość kapitału ludzkiego i społecznego.

Z deklaracji wynika, że 37,9% mieszkańców wsi w wieku 25-64 lat zna przynajmniej jeden język obcy (dane za 2006 rok), co jest wskaźnikiem tylko nieznacznie niż-

szym niż dla mieszkańców miast w tym samym wieku (39,9%). Spodziewane różnice na korzyść miast pojawiają się w odsetku liczby osób znających więcej niż jeden język obcy (w miastach 28,6%, na wsi 14,2%). Spośród tej grupy wiekowej na obszarach wiejskich 38,5% deklaruje codzienne lub prawie codzienne czytanie gazet, w miastach zaś – 51,3%. Z deklaracji wynika również, że 52,8% osób w wieku 25-64 lat, mieszkających na obszarach wiejskich, nie przeczytało w ostatnim roku żadnej książki dla przyjemności (w miastach – 31,3%). Spośród osób w wieku 25-64 lat, mieszkających na wsi, 25,3% uczestniczyło w jakiegokolwiek formie kształcenia (w miastach – 41,8%), przy czym za formę kształcenia uznano również m.in. pomoc członków rodziny, słuchanie audycji radiowych o naukowym charakterze, przeczytanie profesjonalnej książki lub magazynu czy zwiedzanie muzeów. Kształceniem formalnym było objętych 3,5% badanej ludności na obszarach wiejskich, a 6,7% na obszarach miejskich. Z komputera korzystało 38,9% osób w wieku 25-64 lat, mieszkających na obszarach wiejskich, a 18,0% używało go codziennie lub prawie codziennie. Są to znacznie niższe wartości niż odnoszące się do miast (odpowiednio 64,2% oraz 42,5%). Z Internetu korzystało 27,5% mieszkańców wsi między 25 a 64 rokiem życia, a 12,4% robiło to codziennie lub prawie codziennie. Mieszkańcy miast w tym samym wieku z Internetu korzystali dużo częściej – 35,5% codziennie lub prawie codziennie [Obszary wiejskie... 2011].

3. Migracje i mobilność ludności.

W 2009 roku obszary wiejskie we wszystkich województwach charakteryzowały się dodatnim saldem migracji wewnętrznych. W skali całego kraju w badanym roku przeprowadziło się z miasta na wieś ponad 41 tys. osób. Porównując z 2003 rokiem, saldo migracji na obszarach wiejskich w kraju wzrosło o prawie 11 tys. (z 30,4 tys.). Zjawisko migracji zagranicznych dotyczyło wielokrotnie mniejszej liczby osób niż migracje wewnętrzne. W 2009 roku saldo migracji zagranicznych na obszarach wiejskich było dodatnie (292), w przeciwieństwie do salda migracji zagranicznych na obszarach miejskich (minus 1488). Skala migracji znacznie zmniejszyła się w porównaniu z 2008 rokiem, gdy saldo migracji było ujemne zarówno na obszarach wiejskich (minus 4749), jak i na obszarach miejskich (minus 10116). Spośród 14,9 mln osób zamieszkujących na obszarach wiejskich w 2006 roku ponad 1,3 mln wyjeżdżało do pracy, a przyjeżdżało 0,5 mln. Saldo dojazdów do pracy dla obszarów wiejskich wyniosło minus 841 tys. osób. Biorąc pod uwagę fakt, że spośród osób mieszkających na obszarach wiejskich pracowało (w 2006 roku) nieco ponad 5,6 mln, okazuje się, że ponad jedna piąta pracowników dojeżdżała do pracy poza swoim miejscem zamieszkania [Obszary wiejskie... 2011].

5. Aktywność zawodowa, stopa bezrobocia i przedsiębiorczość.

Spośród 12 mln ludności w wieku 15 lat i więcej zamieszkującej na wsi w 2009 roku prawie 6,6 mln osób (55,2%) było aktywnych zawodowo. Odnotowuje się różnice w aktywności ekonomicznej ludności związanej z gospodarstwem rolnym a ludnością bezrolną. Współczynnik aktywności zawodowej ludności związanej z gospodarstwem rolnym wyniósł 66,1%, a dla ludności niezwiązanej z gospodarstwem rolnym – 47,3%, natomiast stopa bezrobocia odpowiednio – 4,5% i 11,4%. Szczególnie niski poziom wskaźników dotyczył bezrolnych kobiet (wskaźnik zatrudnienia na poziomie 32,9%, współczynnik aktywności zawodowej – 37,8%). Należy także odnotować spadek bezrobocia wśród osób niezwiązanych z gospodarstwem rolnym – z 28,4% w 2003 roku do 11,4% w 2009 roku. Różnice między ludnością związaną z gospodarstwem rolnym a ludnością bezrolną częściowo mogą wynikać z ukrytego bezrobocia w pierwszej grupie.

W 2009 roku, w kraju, do rejestru REGON było wpisanych 3,7 mln podmiotów gospodarki narodowej, z czego 25,0% (tj. 935,3 tys.) zarejestrowało działalność gospodarczą na obszarach wiejskich. Rozpatrując wielkość wskaźnika przedsiębiorczości (liczba podmiotów gospodarczych na 1000 mieszkańców) odnotowano, że na obszarach wiejskich był on prawie dwukrotnie niższy niż w miastach (63 na wsi, 121 w miastach) [Obszary wiejskie... 2011].

6. Integracja gospodarcza i społeczna.

Obserwowane jest duże zróżnicowanie wewnątrzwojewódzkie na obszarach wiejskich. Kondycja tych obszarów jest uzależniona od odległości od miasta wojewódzkiego oraz jego siły. Zdecydowanie korzystniej prezentują się podregiony stanowiące bezpośrednio zaplecze ośrodków metropolitalnych, funkcjonalnie z nimi powiązane, np. w 2011 roku gmina wiejska Szczecińska, która leży w zasięgu obszaru metropolitalnego, pod względem dochodów własnych zajmuje 18 pozycję w województwie zachodniopomorskim, natomiast gmina miejsko-wiejska Choszczno, która nie znajduje się w zasięgu oddziaływania ośrodka metropolitalnego, pod względem dochodów własnych plasuje się na 66 pozycji. Zaobserwowano dużą dysproporcję w relacjach miastowieś w dochodzie rozporządzalnym na jedną osobę w gospodarstwach domowych. Na obszarach wiejskich wynosił on 889 zł, minimalnie więcej niż w gospodarstwach rolniczych, zaś w miastach – 1255 zł (o 41,1% więcej niż na wsi). Warto zauważyć, że przeciętne miesięczne wydatki w gospodarstwach domowych rolników są o 7,6% wyższe od dochodu rozporządzalnego, co świadczy o finansowaniu części wydatków z innych źródeł. Głównymi składnikami dochodu rozporządzalnego gospodarstw domowych na obszarach wiejskich były dochody z pracy najemnej (46,8%, w miastach – 56,1%), ze świadczeń z ubezpieczeń społecznych (25,8%, w miastach – 25,6%) oraz emerytury (18,7%, w miastach – 20,6%). Dochód z gospodarstwa indywidualnego w rolnictwie stanowił 11,9%. Warto zwrócić uwagę na bardzo wysoki współczynnik Giniego dla gospodarstw domowych rolników (0,536 w 2009 roku), co świadczy o dużym rozwarstwieniu społecznym i materialnym wśród tej grupy ludności. Współczynnik jest wyraźnie wyższy niż średnia dla kraju (0,336). Od 2003 roku odnotowano gwałtowny wzrost z poziomu 0,437, podczas gdy dane dla pozostałych grup (pracownicy, pracujący na własny rachunek, emeryci, renciści) pozostały na zbliżonym poziomie. Szczególnie duży wzrost współczynnika Giniego dla gospodarstw rolniczych nastąpił w 2007 roku (z 0,496 w 2006 roku do 0,548). W 2008 roku osiągnął wartość 0,572, by w 2009 roku spaść do 0,536. Współczynnik dla miast (0,312) jest niższy niż dla obszarów wiejskich (0,338) [Obszary wiejskie... 2011].

7. Jakość usług publicznych.

W roku szkolnym 2009/2010, w porównaniu z rokiem szkolnym 2003/2004, zarejestrowano 7,4-procentowy wzrost liczby placówek wychowania przedszkolnego w kraju, a na obszarach wiejskich – 1,2-procentowy. Na uwagę zasługuje fakt, iż na wsi do placówek wychowania przedszkolnego uczęszczało zaledwie 30,3% dzieci objętych wychowaniem przedszkolnym w Polsce. Trzeba podkreślić, iż prawie 60% komputerów w szkołach podstawowych stanowiło wyposażenie szkół wiejskich. Tym samym, na jeden komputer przypadało dwa razy mniej uczniów na wsi (7,1) niż w miastach (15,4). W 2009 roku większość bibliotek publicznych w kraju, a także punktów bibliotecznych, była zlokalizowana na wsi, tj. ponad 65,6%. W swoich zbiorach posiadały one 40,4% ogółu krajowego księgozbioru (54,3 mln wol.). Z zasobów bibliotek korzystał co dziesiąty mieszkaniec wsi, podczas gdy w miastach co piąty. Średnio na jednego czytelnika

na wsi przypadało 20 wypożyczonych woluminów, a w miastach 18. Łatwy dostęp do placówek opieki zdrowotnej i usług medycznych jest niezwykle ważnym elementem infrastruktury społecznej wpływającym w dużym stopniu na jakość i poziom życia obywateli. W 2009 roku odnotowano w Polsce 16,3 tys. zakładów opieki zdrowotnej (przychodni, ośrodków zdrowia i poradni). Na terenach wiejskich była zlokalizowana co czwarta taka placówka, a ich liczba w czasie sześciu lat zwiększyła się o 35,3% i o 8,6% od 2008 roku. W 2009 roku na wsi było zarejestrowanych trzykrotnie mniej praktyk lekarskich i stomatologicznych niż w miastach.

Analiza powyższych elementów wskazuje na to, że prawdopodobnie różnice międzyregionalne będą się powiększać w układzie metropolie-układy pozametropolitalne, ponieważ współczesny rozwój w skali globalnej charakteryzuje się ogromną rolą układów metropolitalnych. W związku z tym, prawdopodobnie przestrzeń gospodarcza i społeczna będzie się różnicować. Zatem i obszary wiejskie będą się różnicować, będzie dochodziło do ich pauperyzacji: pewne rodzaje działalności będą coraz mniej opłacalne, a niektóre rodzaje działalności na wsi, w tym rolnictwo na niektórych obszarach kraju, będzie stawać się coraz bardziej wydajne, dostarczając zarówno impulsów rozwojowych, jak i dochodów dla tych, którzy będą w nim zatrudnieni. Procesy migracyjne ze wsi do miasta będą się nasilać, wieś będzie się nadal wyludniać, stąd można wysnuć wniosek, że będą dominować procesy koncentracji nad rozproszeniem. Odwołując się także do licznych teorii rozwoju regionalnego, procesy koncentracji znajdują również w nich potwierdzenie. Do miast emigrują ludzie aktywni i dobrze wykształceni. Dekoncentrują się osoby w wieku poprodukcyjnym i z niskimi kwalifikacjami.

Szukając odpowiedzi na pytanie, dlaczego te procesy zachodzą, należy odwołać się do danych GUS [Produkt... 2012], dotyczących wydajności i produktywności. Analiza danych statystycznych pokazuje, że jeden zatrudniony w rolnictwie wytwarza w Polsce około 1/4 tego, co przeciętnie zatrudniony w gospodarce narodowej i około 1/7 tego, co zatrudniony w usługach. Oznacza to, że zatrudniony w rolnictwie wytwarza zbyt mało, a wytwarzając mało nie można uzyskać dużego dochodu, chyba że będą miały miejsce duże transfery socjalne kierowane do tych osób. Różnice są bardzo duże. Optymistyczne jest to, że różnice te na przestrzeni lat nieco się zmniejszają, tzn. rolnictwo staje się coraz bardziej wydajne, ale jest to wynikiem głównie odpływu z rolnictwa – ludzie przenoszą się do innych działów gospodarki, czyli ten sam produkt jest wytwarzany przez coraz mniejszą liczbę osób. Zatem proces migracji ze wsi do miasta jest nieunikniony, a także nieuniknione jest odchodzenie z rolnictwa. Dla emigrujących jest to proces korzystny, ponieważ osoby te znajdują zatrudnienie w innych działach gospodarki, które umożliwiają uzyskanie większego dochodu oraz mają możliwość korzystania z lepszej jakości usług publicznych. Problem pojawia się dla osób, którzy na obszarach wiejskich pozostaną, ponieważ będą mieli gorsze warunki życia. Wynika to z faktu, że osoby, które dostarczały lub mogłyby dostarczać pewnych usług, wyjechały. Taka sytuacja rodzi wyzwania dla samorządu lokalnego, którego obowiązkiem będzie dostarczenie pewnych podstawowych usług niezbędnych do funkcjonowania. Jest to w głównej mierze problem społeczny, natomiast z punktu widzenia ekonomicznego i makroekonomicznego emigracja z rolnictwa jest koniecznością.

Różne dane (m.in.: GUS, raporty Europejskiego Funduszu Rozwoju Wsi Polskiej oraz Ministerstwa Rolnictwa i Rozwoju Wsi, a także Ministerstwa Rozwoju Regionalnego) wyraźnie pokazują dysproporcje rozwojowe pomiędzy gminami wiejskimi z jednej strony, a miejskimi i miejsko-wiejskimi – z drugiej. Różna jest jakość życia

i konsumpcji mieszkańców gmin wiejskich i miejskich. Jak zauważa Halamska [2007], „wskaźniki demograficzne, struktury zatrudnienia, aktywności zawodowej i bezrobocia, poziomu i struktury zatrudnienia informują o odmiennych, specyficznych charakterystykach społeczeństwa wiejskiego”.

Na obszarach wiejskich Halamska [2007] wyodrębnia cztery zachodzące procesy:

- proces wyludniania się, czyli deruralizacji,
- proces odchodzenia z rolnictwa czyli dezagraryzacji (jest to proces „kurczenia się” wpływu rolników i rolnictwa na gospodarkę, a przejawia się to w malejącym udziale rolnictwa w tworzeniu PKB i zmniejszaniu się zatrudnienia w rolnictwie),
- proces zmiany modelu agrarnego, co wpływa na społeczny kształt wsi, na sposób gospodarowania, zarządzania i lokowania produkcji (tworzy się dualny model rolnictwa, gdzie z jednej strony występuje niewielka liczba wyspecjalizowanych, wysokotowarowych gospodarstw rolnych – przedsiębiorstw, a z drugiej strony występuje duża rzesza małych gospodarstw rolnych, o niewielkim udziale w rynku),
- proces zmiany struktury społecznej wsi (pojawiają się nowe kategorie osób, zanika kategoria rolników, pojawiają się grupy „przejściowe”, które nie mają wyraźnie określonego statusu i zalicza się do tej grupy osoby bezrobotne, pracujące dorywczo i „na czarno”, wyjeżdżające za granicę do prac sezonowych. Brak „zakotwiczenia” tych osób stawia pod znakiem zapytania dalsze procesy, które będą zachodzić na obszarach wiejskich).

WŁĄCZENIE OBSZARÓW WIEJSKICH W PROCES ROZWOJU

Niezależnie od trudności rozwoju i stopnia zapóźnień cywilizacyjnych zmiany, które są nieuniknione, będą przebiegać pod wpływem dwóch, sprzecznych ze sobą tendencji:

- globalizacji, której katalizatorem w coraz większym stopniu staje się Unia Europejska i zmieniająca się Wspólna Polityka Rolna,
- podtrzymywania specyfiki struktur narodowych, cech i zjawisk, co jest funkcją modelu gospodarki w regionie, charakteru, aktywności i stopnia otwartości na zmiany społeczności lokalnej [Duczkowska-Małysz 2013].

Aby wzmocnić obszary wiejskie, osoby odpowiedzialne za tworzenie polityki rozwoju muszą mieć świadomość ich różnorodności. Oznacza to odchodzenie od tradycyjnej dychotomii miasto-wieś, od poglądu, że wieś jest przeciwieństwem miasta. Polityka traktuje jednak obszary wiejskie i miejskie jako jednostki odrębne.

Współcześnie wieś nie jest już synonimem peryferyjności, rolnictwa i zacofania. W krajach Europy Wschodniej i Środkowej rolnictwo jest nadal istotnym sektorem gospodarki (bardziej jednak ze względu na liczbę osób zatrudnionych w tym sektorze niż tworzenia PKB), jednak w pozostałych częściach Europy jego rola się zmniejsza. Obszary wiejskie różnicują działalność gospodarczą – przechodzą od produkcji rolnej w kierunku usług, zwłaszcza w turystyce i rekreacji. Oznacza to, że spada udział zatrudnionych w rolnictwie, a rośnie w usługach i przemyśle przetwórczym, wzrasta rola pozarolniczej działalności gospodarstw, pojawiają się nowe sposoby zagospodarowania przestrzeni wiejskiej (handel detaliczny, turystyka, ochrona środowiska itp.), następują zmiany w strukturze demograficznej i narastają rozpiętości dochodowe.

Jak zauważa Hałasiewicz [2011], analiza przyszłych kierunków rozwoju obszarów wiejskich Polski powinna odbywać się z uwzględnieniem szerokiego kontekstu zmian ram polityki rozwoju wsi realizowanej w obrębie unijnej Wspólnej Polityki Rolnej.

Według OECD, rolnictwo „nie jest już podstawą gospodarki obszarów wiejskich” [Rural... 2006, s. 41]. Dotychczas polityka rolna skupiała się na wspieraniu gospodarstw rolnych i innych podmiotów z tym związanych. Mimo znacznych nakładów finansowych, głównie w formie dotacji, nie udało się wyzwolić na tych obszarach procesów rozwojowych lub doprowadzić do ich poprawy [Rural... 2006, s. 22].

Dlatego OECD wzywa do zrewidowania dotychczasowego podejścia do rozwoju na rzecz lepszego, zintegrowanego podejścia. Nowy paradygmat rozwoju obszarów wiejskich opiera się na dwóch cechach:

- 1) podejście terytorialne zastępuje podejście sektorowe,
- 2) środki finansowe przeznacza się na inwestycje prorozwojowe, a nie dotacje, które mają głównie charakter socjalny [Rural... 2006, s. 60].

Globalne trendy społeczno-ekonomiczne i środowiskowe różnie wpływają na obszary wiejskie, różna jest także reakcja poszczególnych regionów na zachodzące procesy.

Największe różnicowania dotyczą przepływów ludności między miastem a wsią. Podczas gdy niektóre obszary wiejskie doświadczają imigracji z obszarów miejskich, innym grozi wyludnianie.

Małe i średnie miasta położone na obszarach wiejskich mogą odegrać kluczową rolę, działając jako ośrodki rozwoju dla otaczających je obszarów. Mogą dostarczać bodźców dla rozwoju usług, turystyki i rekreacji, energii odnawialnej i upraw energetycznych.

Również technologie informacyjne i komunikacyjne (ICT) mogą odegrać istotną rolę w wielu aspektach rozwoju obszarów wiejskich, a także przyczynić się do ich lepszego kierowania w różnych aspektach rozwoju. ICT mogą wzmocnić rolę każdego filaru zarządzania w zakresie rozwoju obszarów wiejskich i przyczynić się do ograniczania ubóstwa poprzez ułatwienie dostępu do szybkiego, przejrzystego, rzetelnego, efektywnego i skutecznego współdziałania między obywatelami, obywatelami a przedsiębiorstwami i innymi instytucjami [The International... 2001]. Celem wykorzystania ICT w grupach marginalizowanych jest nie tylko pokonywanie przepaści cyfrowej, lecz także egzekwowanie pogłębiania procesu integracji społecznej, które warunkuje przekształcenia środowiska i systemu społecznego dla zmniejszania zakresu ubóstwa [Warschauer 2002].

Kluczowym elementem w opracowywaniu strategii i programów dla rozwoju obszarów wiejskich jest identyfikacja przyczyn zróżnicowanej efektywności ekonomicznej i słabej konkurencyjności obszarów wiejskich. Z tego względu należy sprawdzić, jakie czynniki współcześnie powodują, że najwyżej rozwinięte gospodarki są rozwinięte i konkurencyjne?

Kapitał terytorialny regionów wiejskich obejmuje różne rodzaje wiedzy społecznej, kulturowej, instytucjonalnej, ekologicznej i lokalnej. Pięć czynników jest tu szczególnie ważnych: efektywność rynkowa (czyli jak rynki radzą sobie w praktyce), instytucje (czyli jak ludność lokalna postrzega i wykorzystuje instytucje służące obywatelom), sieci (sieci ludzkie łączące organizacje sektora publicznego i prywatnego), wspólnota (poczucie wspólnoty jako podstawa współpracy) oraz jakość życia [Terytorialne... 2006].

Czynnikami, które kształtują szanse i bariery rozwoju lokalnego są relacje między czynnikami „twardymi” a „miękkimi” oraz ich uzupełnianie się w kontekście lokalnym.

WNIOSKI

1. Wspieranie rozwoju obszarów wiejskich jest procesem powolnym i skomplikowanym.

2. Potencjały terytorialne obszarów wiejskich i ich różnorodność mają coraz większe znaczenie dla rozwoju gospodarki krajowej w erze globalizacji. Z drugiej strony brak równowagi terytorialnej stanowi wyzwanie dla gospodarczej, społecznej i terytorialnej spójności Polski.

3. Nierówności są efektem tendencji natury ogólnej. Siły rynkowe decydują o koncentracji geograficznej rozwoju gospodarczego i lokowaniu inwestycji. Kształtowanie się trendów demograficznych oraz zróżnicowania w jakości kapitału ludzkiego powodują, że działania zmierzające ku większej spójności terytorialnej napotykać na problemy.

4. Istotną rolę w rozwoju gospodarczym i dostarczaniu usług publicznych (edukacja, ochrona zdrowia itp.) obszarów wiejskich mogą odegrać małe i średnie miasta. Małe i średnie miasta mogą na trzy sposoby przyczynić się do bardziej zrównoważonego rozwoju [Terytorialne... 2006]:

a) małe i średnie miasta położone w większych aglomeracjach lub w ich pobliżu mogą wspierać rozszerzenie aglomeracji głównej zarówno przez wypełnianie specyficznych funkcji, jak i przez udział w masie krytycznej,

b) małe i średnie miasta bezpośrednio sąsiadujące ze sobą, które nie są zdominowane aglomeracją miejską, mogą ze sobą współpracować i w ten sposób przyczynić się do zrównoważonego rozwoju na poziomie krajowym; strategiczne korzystanie z porozumień i komplementarności może wzmocnić regionalne znaczenie,

c) małe i średnie miasta położone na obszarach peryferyjnych i wiejskich mogą również odgrywać rolę ośrodków napędzających gospodarkę większych terytoriów, jak i być ośrodkami usług dla terenów oddalonych. Miasto, które jest silnie zintegrowane ze swoim otoczeniem, dzięki pełnemu wykorzystaniu zasobów całego regionu, może przyspieszyć swój rozwój oraz całego otoczenia.

5. Obszary wiejskie różnią się znacząco między sobą. Wieś i rolnictwo nie są jednolite. Istnieją różne typy obszarów wiejskich o różnorodnych terytorialnych szansach rozwoju. Można wyróżnić obszary wiejskie, które charakteryzują się silnym potencjałem wewnętrznym i dobrze wykorzystują: ziemię, walory przyrodnicze, zasoby i infrastrukturę. Jednak dla większości obszarów wiejskich ich gospodarka jest silnie uzależniona od czynników związanych z zasobami terytorialnymi. Niektóre obszary wiejskie doświadczają spadku liczby ludności, podczas gdy populacja innych obszarów tego typu powiększa się w skutek imigracji. Mechanizmy Wspólnej Polityki Rolnej nie uwzględniają tego faktu i nie są zróżnicowane terytorialnie.

6. Obszarów wiejskich nie można już tylko utożsamiać z rolnictwem. Obecnie można wyróżnić trzy typy obszarów wiejskich, z których każdy ma odmienne szanse rozwoju i problemy. Są to obszary wiejskie położone w pobliżu ośrodków miejskich, obszary wiejskie z przynajmniej jednym ośrodkiem miejskim funkcjonującym jako centrum rozwoju oraz bardziej oddalone obszary wiejskie. Każdy z tych obszarów musi rozwijać się na podstawie odpowiedniej gospodarki wiejskiej.

7. Gospodarka obszarów wiejskich zależy także od czynników „miękkich”. Sposób, w jaki ludność wykorzystuje zasoby lokalne, jest często bardziej istotnym czynnikiem rozwoju wsi niż zasoby materialne. Kapitał finansowy czy materialny tracą znaczenie w tym sensie, że ich efektywne pomnażanie staje się skutkiem, nie zaś powodem czy

przyczyną rozwoju. W odniesieniu do obszarów wiejskich sukces w rozwoju zależy głównie od dwóch czynników:

- aktywności społeczności lokalnej,
- ich uczestnictwa w sukcesie obszarów metropolitalnych.

8. Wyzwaniem, przed jakim stoją obszary wiejskie, jest ich wyludnianie się. Obszary wiejskie położone w sąsiedztwie większego miasta lub w atrakcyjnym otoczeniu odnotowują wzrost liczby ludności, jednak większość pozostałych obszarów wiejskich doświadcza strat demograficznych, co może stanowić zagrożenie dla jakości świadczonych usług publicznych i możliwości życiowych na tych obszarach.

9. Co prawda złożone powiązania pomiędzy obszarami miejskimi i wiejskimi zaczynają być coraz bardziej rozpoznawane, ale „nadal mają stosunkowo niewielki wpływ na rozwój polityki i praktyki”, planowanie rozwoju regionalnego wykorzystywanego do tworzenia „lepszej równowagi między miejskimi i wiejskimi obszarami, zmniejszania presji migracyjnej na obszary miejskie” [Tacoli 1998].

Choć obecne trendy, wyzwania i szanse rozwojowe obszarów wiejskich są coraz bardziej wyraziste, to wysiłki niezbędne do ich rozwiązania pozostają mniej jasne, stanowiąc wyzwanie do dalszych analiz naukowych.

LITERATURA

- Duczowska-Małysz K., 2013. Obszary wiejskie – przestrzeń problemów czy przestrzeń cywilizacyjnej szansy Europy – z uwzględnieniem zmian modelu rolnictwa europejskiego i wzrostu rangi wsi w Europie. W: Mater. VI Europejskiego Kongresu Odnowy Wsi, http://www.odnowawsi.eu/docs/161_2.pdf [dostęp: 21.01.2013].
- Halamska M., 2007. Regionalne zróżnicowanie rozwoju wsi. W: Polska regionalna i lokalna w świetle badań EUROREG-u. Red. G. Gorzelak. Wyd. Scholar, Warszawa.
- Hałasiewicz A., 2011. Ekspertyza Rozwoju obszarów wiejskich w kontekście zróżnicowań przestrzennych w Polsce i budowania spójności terytorialnej kraju. http://www.mrr.gov.pl/rozwoj_regionalny/Ewaluacja_i_analzy/Raporty_o_rozwoju/Raporty_krajowe/Documents/Ekspertyza_Rozwoj_%20obszarow_wiejskich_09082011.pdf [dostęp: 30.01.2013].
- Obszary wiejskie w Polsce. 2011. GUS, Warszawa-Olsztyn.
- Polska 2030. Wyzwania rozwojowe. 2009. Kancelaria Prezesa Rady Ministrów, Warszawa, http://zds.kprm.gov.pl/sites/default/files/pliki/pl_2030_wyzwania_rozwojowe.pdf [dostęp: 30.01.2013].
- Produkt Krajowy Brutto. Rachunki Regionalne w 2010 r. 2012. GUS, Katowice.
- Rural Policy Reviews. The New Rural Paradigm. Policies and governance. 2006. OECD Publishing.
- Tacoli C., 1998. Bridging the divide: Rural-urban Interactions and livelihood Strategies, This paper was prepared for the Department for International Development's (DFID) Natural Resource Advisors Conference, Sparsholt, 5-8 July 1998.
- Terytorialne uwarunkowania konkurencyjności i spójności. Regionalna różnorodność Europy i jej potencjały, Trzeci raport syntetyczny ESPON. 2006. Ministerstwo Rozwoju Regionalnego, Warszawa.
- The International Institute for Communication and Development: Research Brief. 2001. IICD 1.
- Warschauer M., 2002. Reconceptualizing the digital divide. First Monday 8. 7, 7.

SOCIO-ECONOMIC ASPECTS DEVELOPMENT OF THE RURAL AREAS

Summary. There has been a change in the urban-rural relations in recent decades, as a result of increased mobility and intensity of information flow, changes in the production processes and the growing globalization of markets. The old urban-rural division lost its importance for the new ones: the metropolitan areas and those beside metropolitan. This can lead to the end of the traditional urban-rural relations, some signs are already seen. This is already observed in the process of “growing” the cities with their territories to rural areas. The risk of loss of the relationship between urban and rural areas is high because of the growing disproportion between these areas and decreased territorial cohesion. It requires strengthening new and deliberate efforts in regional policy, those that are not “fighting with windmills”, ie will take into account the objective processes already taking place. The purpose of this paper is an attempt to characterise the development of economic and social processes in rural areas and proposals for further action in the context of sustainable development.

Keywords: rural areas, sustainable development, development factors

Zaakceptowano do druku – Accepted for print: 6.06.2013

Do cytowania – For citation: Skubiak B., 2013. Ekonomiczno-społeczne aspekty rozwoju obszarów wiejskich. J. Agribus. Rural Dev. 2(28), 215-224.